

ČORNEJŮV ŽIŽKA – ŽIŽKŮV ČORNEJ?

JIRÍ KŘEŠŤAN

Požehnan je každý, v němž hoří a neuhasínají ohníčky dětských snů! Pacholata obvykle dokážou snít s nadšením, nezastavujícím se před překážkami, a také nevy počítavě, z čistého zájmu a z nesobecké lásky. Na vrchu Vítkově v Praze dumal kdysi o dávno zašlých časech chlapec sotva školou povinný. Ve stínu Kafkova monumentálního pomníku husitskému hejtmanovi se jeho prsty s rozehvěním dotýkaly Žižkovy postavičky na Malejovského dveřích k Památníku odboje. Hrdina s palcátem v ruce právě zaháněl křižáka v plátové zbroji. Nedaleko odtud, ve vřavě legendární bitvy, vojevůdce málem přišel o život. Příběh o neohroženém rekovi rozněcoval hochovu fantazii. A již tehdy si předsevzal, že jednou napíše knihu o nikdy neporaženém veliteli.

Nyní před námi stojí historik na vrcholu odborné dráhy, jeden z nejrespektovanějších v oboru, a s rukou na objemném svazku praví s jistým patosem, rezonujícím s dávnými hrdinskými příběhy: „Nebylo zbylí. [...] Závazek plním.“ Necht' zazní velebné tóny chorálu! Knihu prý musel napsat, aby „zůstal sám sebou“. A s moudrostí člověka, jenž si je vědom nekonečnosti otázek lidského poznání a limitů každého jedince, předstupuje před čtenáře „se svíravým pocitem, že se mi dílo zdaleka nepovedlo tak, jak jsem si vysnil“ (s. 658 recenzované knihy). Je nutno hned říci, že kniha představuje jednu ze špiček současné české historiografické produkce, možná pro leckoho i v budoucnu vzor toho, jak lze psát biografie o velkých postavách středověku.

Problém představuje, že životopisec stojí před středověkým hrdinou často se splasklou mošničkou. Dobové prameny o Žižkovi jsou chudičké: „Pár listů, stylizovaných navíc vojevůdcovým kaplanem, takzvaný vojenský řád a několik písemností úředního charakteru představují v souhrnu příliš úzký a fragmentární materiál. Podstatně jej nerozmnoužují ani delší či kratší kronikářské záznamy, zmínky v korespondenci, stručné úřední záznamy, ba ani verše sem tam rozeseť v básnických skladbách. Toť z období Žižkova života vše.“ (s. 589) Mezerovitost pramenů je vskutku fatální: „Tápeme tudíž v temnotách, úpěnlivě hmatáme po náhodných oporách a jsme vděční za každý záblesk, který aspoň na chvílku matně osvětlí osamocené detail, aniž máme jistotu, že neklopýtáme za mámivou bludičkou,“ píše Petr Čornej (s. 477) Autor se musí uchýlovat k hypotézám, k logickým či jen duchaplným konstrukcím, jež ovšem mohou plavat na vodě. S ostražitostí může využít mladších pramenů.

Petr Čornej si připomíná postupy historika Wilhelma Diltheye. Ten měl za to, že mimořádné osobnosti jsou klíčem k pochopení epochy. Náš autor se rozhodl diltheyovskou metodu obrátit a „pokusit se o rekonstrukci Žižkova vnitřního světa s pomocí ducha doby, v níž nepřemožený hejtman žil“. Jak na to šel? „Poznatky o tehdejší mentalitě, religiozité a každodennosti, čerpané ze širokého okruhu pramenů, z textů Bible i dešifrování pozdně středověkých kulturních kódů, v nichž je historická skutečnost často zakleta, byly bází, z níž jsme při pokusu o vojevůdčovu nutně neúplnou biografii vycházeli.“ (s. 589) Tím se ovšem problém heuristické základny zásadně proměňuje.

Úkol vcítit se do myšlení a emocí člověka je úkolem nesmírně obtížným. Nedokážeme to často ani u svých blízkých či současníků. O to těžší je to u bojovníka, který žil před šesti sty lety a o kterém toho vlastně tolik nevíme. Petr Čornej zkoumá prostředí, v němž přebýval, i jeho sociální vazby.¹ Žižkův zájem o reformní hnutí lze například odvodit už z jeho příslušnosti ke dvoru Václava IV. a z jeho života v pražském souměstí... Ale autor jde dále: „Osobnost však není průsečíkem vnějších vlivů a společenských kontaktů. Je především souborem intelektových, emočních a konativních faktorů a zároveň strukturovaným celkem složeným z vrozených a získaných dispozic. Každý člověk, ač má shodné rysy s ostatními členy své sociální skupiny, je unikátní, a to v neposlední řadě díky svým životním zkušenostem. Lidská osobnost se však neustále přetváří v souvislosti s biologickým věkem a s životní praxí, není setrvalá, v každém okamžiku svého bytí je souhrnem převládající konstantní složky (genetický základ) i proměnných dílčích komponent.“ (s. 131) Žižka je nám představen jako muž cholericcko-sangvinického temperamentu, podléhajícího sice někdy emocím, ale současně schopný i ve vypjatých chvílích zachovat chladnou hlavu a zvolit optimální prostředky k dosažení cíle.

Petr Čornej se v knize opakovaně vrací k otázce Žižkovy víry. Ta se mu zdá patrně klíčem k pochopení jeho vnitřního světa. Hejtmanova víra se mu jeví jako „upřímná, čistá, hluboká, ale také přehledná a jednoduchá“ (s. 527). Touha přiblížit se k ideálu božího bojovníka vedla Žižku ke stále důraznějším činům. Sám sebe chápal jako součást Bohem vyvoleného zástupu. Čornej se zamýšlí nad tím, zda víze vyvolenosti nehraničila s pýchou. „Žižka však hodlal pevně sedět v sedle a proto pýchu přemáhal pokorou, [...] vzrostlé sebevědomí vyvažoval a korigoval akcentováním vlastní nedokonalosti“. (s. 528) Skromnost a pokora mu dodávaly legitimitu a věrohodnost. Autor ovšem zaznamenává, že přinejmenším v posled-

1 Registruji, ale při vši účtě k autorce úplně nesdílím její námitku vůči Čornejově Žižkovi: „...Doba“ častěji zůstává pozadím, před nímž jako před kulisami odehrává hrdina své jedinečné životní drama. V knize nenajdeme jasně pojmenovaný průzkum mocenských vztahů a společenských struktur, rodové vzorce ani diskursivní analýzy.“ Bartlová, Milena: Ani národní hrdina, ani macho válečník. O knize Jan Žižka Petra Čorneje. In: Alarm, 20. 1. 2020, dostupné z: <https://a2larm.cz/2020/01/ani-narodni-hrdina-ani-macho-valecnik-o-knize-jan-zizka-petra-corneje/> [31. 5. 2020].

ních osmnácti měsících života svou nekompromisností a neochotou brát v potaz jiné názory více rozděloval, než spojoval – jeho postupy tehdy vyvolávaly odpor v pražském svazu i ve starotáborském uskupení (srv. s. 577–578). Jeho přímočarost a zásadovost ústily často v nekompromisnost. „Kompromisu schopen nebyl. Představoval si, že mantinely jednoty bude určovat sám.“ (s. 595) Obraz, který v recenzované knize nalézáme, tedy není statický a jednoduchý.

Myšlení Jana Žižky jeví podle autora rysy českého mesianismu, jeho češtví je instinktivní a upřímné, přitom obecné křesťanské zásady nadřazuje etnické příslušnosti (nenávidí „špatné křesťany“, tedy i „nevěrné Čechy“ – srv. s. 592). Přes svou neuvěřitelnou mobilitu byl ve své podstatě konzervativním člověkem, pevně zakotveným ve svých stereotypech, neměnil ani životní styl. Měl nesporné osobní charisma. Niterná zbožnost ústila u tehdejších lidí v pocit tísně a nejistoty. Ten byl umocněn očekáváním blížícího se Posledního soudu. Žižka v tomto směru patrně nebyl výjimkou. „Jeho motivace pramenila z upřímného osobního zaujetí i náboženského přesvědčení, zasaženého podmanivou vizí blízkého Kristova příchodu, kterému svým úsilím připravoval cestu. Tvrdit, že vůči adventismu zůstal imunní, by bylo příliš odvážné.“ (s. 198) Platilo to jistě pro období Žižkova pobytu v Plzni na jaře roku 1420, kdy se svými „krvavými anděly“ patrně chtěl připravovat podmínky a čistit terén pro nástup Kristova království (srv. s. 593).

Náboženské vytržení v rozjitřené době, plné obav z nejistoty spasení a z rizika věčného zatracení, je pro dnešního člověka dosti nesporně pochopitelné. Petr Čornej vykresluje psychické rozpoložení lidí v té době velmi podmanivě: „Temný Antikristův přízrak se objevuje na obzoru s počínajícím soumrakem. Působivá metafora označovala blížící se finále dějinného času, v jehož závěrečných úsecích Antikristovy útoky na věrné křesťany zesílí, aby se vystupňovaly v šestém věku pozemské historie. Po něm, nedostaví-li se přechodné zklidnění, už přijde na řadu rozhodující zápas s Antikristem a drama Posledního soudu.“ (s. 113) Žižka k stáru učinil pokání součástí své existence. Jistotu pevné víry a naděje ve spasení našel v husitském programu (srv. s. 135).

Při líčení Žižkova života narazil Petr Čornej dosti brzy na problém, pro současného člověka zásadní – válečník se nerozpakoval zabít bližního svého, a to nejen ve férovém boji muže proti muži. Setkává se s tím již při popisu Žižkova angažmá v lapkovských bratrstvech. „Z pohledu tehdejšího práva byl jednoznačně zločincem, s jedním, spíše však s několika zářezy, označujícími počet zabitých v neregulárním zápase.“ (s. 53). Autor na tomto místě upozorňuje na kolizi mezi morálkou rytíře (Žižka například téměř důsledně dodržoval zásadu ochrany žen, vdov, dětí a nemocných – s. 321), který musel prolévat krev, a etickými zásadami Desatera i novozákonním ideálem nenásilí.

Odmítá Žižkův životopis retušovat. „Hranice mezi oslavovaným hrdinstvím a odsudkem či přímo zatracením bývá tenká, lehce prostupná, obvykle i reflektu-

jící psychický rozměr osobnosti, slučující v sobě zdánlivé paradoxy, jako například vypjatý smysl pro spravedlnost se sklony k násilí. Nic však nedevaluje historickou vědu (kromě jejího podřizování politickým zájmům) tolik jako černobílá interpretace a snahy omlouvat nepohodlné skutečnosti za každou cenu.“ (s. 53) Těm, kdož odmítají jako pomluvu tvrzení o brutálním násilí husitů, k němuž docházelo i pod Žižkovým vedením, adresuje Petr Čornej slova: „Tváří v tvář drsnému šklebu minulosti náhle zapomněli, jakých zvráceností jsou i dnes schopni lidé, jejichž ruce vede představa vlastní výlučnosti, násobená příslušností k odhodlanému davu, a jejichž činy motivuje zběsilá touha po pomstě za utrpená příkoří.“ (s. 228) Uvádí řadu případů násilí v dávných i nedávných dobách. A brutalita byla ostatně charakteristická i pro Žižkovy dobové protivníky – například s hromadnými exekucemi kněží začali prokazatelně katolíci.

Žižkův příběh a celý vývoj husitství zasazuje Petr Čornej do celkového evropského kontextu. Ten si pochopitelně nemuseli aktéři dění ani uvědomovat. „Husitství propojilo snahu o reformu církve s úsilím o změnu politického zřízení v zájmu krystalizující stavovské společnosti, tj. vyšší i nižší šlechty a královských měst.“ (s. 162). Za zásadní krok k vytvoření stavovského systému a skutečný mezník v české politice považuje Časlavský sněm. Ten má v sobě demokratizační náboj, typický pro tehdejší evropské proudy (s. 391–392).

Čtenář se v recenzované knize doví mnoho informací, jež možná v jistých případech poněkud naruší ustálený obraz husitského hejtmana a hnutí, jehož vůdčím představitelem byl. V přijímání pod obojí, zavedeném Jakoubkem ze Stříbra, například autor recenzované knihy nevidí demokratizační opatření, stírající rozdíl mezi knězem a laikem, jak se často uvádí. Podle něho šlo především o „bezprostřední kontakt s Bohem“ (s. 115), jenž měl dodat posilu pro nadcházející boj s Antikristem. Některý čtenář možná bude zklamán, když mu Petr Čornej potvrdí, že vojenská taktika husitů (včetně legendárního použití vozové hradby a bijáků blízkých náčiní zemědělců) nebyla vynálezem Jana Žižky, ale vycházela ze starších zkušeností a byla utvářena více husitskými veliteli (srv. zejm. s. 176, 210 a 254). „Byli to však teprve husité, kteří dřívější náběhy dokonale zužitkovali a jednotlivé komponenty propojili ve funkční celek.“ (s. 593) Jan Žižka navíc v bojových akcích projevil mimořádnou schopnost improvizace.

Dovíme se, že první Žižkovou husitskou bitvou nebylo legendární střetnutí u Sudoměře, ale již téměř zapomenutá vítězná srážka mezi Plzní a Někmiří, jež se odehrála někdy na přelomu let 1419 a 1420 (s. 188–189). Jako věcný nesmysl potom autor odmítne historku, zachycenou Eneou Silviem, že vítězství u Sudoměře napomohly ženy, jež naházely na zem závoje, do nichž se rytíři zapletli ostruhami (s. 214). Trpělivě rovněž koriguje přehnané údaje o počtu protivníků husitů v jednotlivých bitvách, jak je zachytili kronikáři. Upozorňuje na to, že popis bojových střetů je jen „více či méně pravděpodobnou rekonstrukcí“ (s. 292) Jejich

líčení kronikáři je často ovlivněno biblickými vzory či dalšími dobově populárními heroickými texty, například Alexandreidou. Petr Čornej rozvíjí (ve shodě s tezemi Václava Chaloupeckého) atraktivní hypotézu, že Žižka u Rabí neoslepl zcela a uchoval si zbytky zraku (s. 401–405). Nezamlčuje při tom ani hrůznou indicii, jež by svědčila pro tuto hypotézu – Žižka před Hradcem Králové v roce 1423 zabil palcátem kněze, nesoucího předtím monstranci pražské strany (s. 515–517). Kniha definitivně odmítá Žižkovo údajné tažení do Uher jako zcela nedoložené (s. 535n), byť o něm barvitě psali Palacký i Jirásek a mnozí jiní.

Vedle hlavního hrdiny je kniha zabydlena dalšími zajímavými osobnostmi. To je její nespornou předností. Přináší informace o nich i o jejich vztazích s Janem Žižkou. Objektem Čornejova pozorování se stávají například Václav Koranda, Mikuláš z Husí či Jan Želivský, zkoumá Žižkovy vztahy s dalšími představiteli pražského souměstí, Plzně, Tábora či Hradce Králové, poměrně velkou pozornost věnuje mimo jiné také Diviši Bořkovi z Miletínka, vůči němuž se mimochodem podle Čorneje dopustil Žižka nečekaným ovládnutím Hradce Králové „zrady, věrolomnosti a podrazu“ (s. 518) Zajímavý je pokus konfrontovat duševní svět Jana Žižky a Petra Chelčického (srv. zejm. s. 603–604). Čtenář se doví mnohé o fungování dvora Václava IV. a autor se nevyhne ani jeho nevlastnímu bratrovi a nástupci na českém trůnu – Zikmundu Lucemburském. Dokáže uznat jeho přednosti: „Jako jeden z prvních nejvýše postavených hodnostářů západokřesťanské Evropy pochopil, že k urovnání konfliktu s husity a případnému vítězství může vést jen trpělivá cesta politických a diplomatických tahů.“ (s. 453)

Obhájcům českých heroických bájí bude znít téměř svatokrádežně Čornejův závěr při výkladu o obléhání Prahy v roce 1420, že totiž ryšavý panovník si zachoval střízlivý odhad situace: „Zikmund husitskou Prahu vojensky dobývat nechtěl.“ (s. 280) Z vojenského i ekonomického hlediska skončila Zikmundem vedená křížová výprava krachem, ale politicky slavil „starý lišák“ úspěch – pod ochranou křížáckých zbraní se dal korunovat českým králem, zmocnil se korunovačních klenotů a zkomplikoval postavení husitů na mezinárodním poli. (s. 291) Petr Čornej se tedy nesnaží vcítit jen do duševního světa Jana Žižky a jeho spojenců, ale i do myšlení těch, kteří stáli na opačné straně. Podnětné je například už jeho zamýšlení nad nebezpečím Husových názorů pro jeho „kostnické soudce“ – ti hájili názor, že společnost se spravuje církevními a světskými zákony, nikoli mravními kategoriemi. „Právo prostě není (a ani nemůže být) totožné se spravedlností, kterou v dokonalé podobě nelze na pozemském světě uskutečnit.“ (s. 117)

Čornejův výklad má v sobě mnohé filozofické přesahy. Je zřejmé, jakou výhodou je, když biografii píše člověk vyzrálý, s bohatými životními zkušenostmi. Povšimněme si například, kterak uzavírá pasáž o ataku Jana Želivského a jeho stoupců proti univerzitě jako nadřazené elitě: „V husitské epoše i v pozdějších dobách vycházely útoky proti tradiční vzdělanosti a vzdělancům vstříc náladám

prostých, z velké části negramotných obyvatel, jejichž hodnotové priority (pomíne-li víru) bývají pochopitelně jiné než v případě univerzitních učenců. Snadno tudíž pochopíme hlas pražské ulice, volající po utopení mistrů či alespoň po jejich spektakulárním vyhnání smečkou psů. Tehdy i v novověku však tyto útoky iniciovali a vedli mladí, radikálně smýšlející vzdělanci, snící o změně kulturního paradigmatu a zároveň se přirozeně vymezující proti generaci učitelů i otců. Tím krutější a bolestnější bývalo (a bývá) jejich vystřízlivění z revoluční euforie.“ (s. 437) Petr Čornej již přečetl mnoho knih, hodně toho prožil a vyslechl...

Poněkud úsměvné je, s jakým nadhledem (nezbaveným ovšem jistých obav) očekává ohlasy na svou knihu: „I když jsem „neobsluhoval anglického krále“, dokážu ve svém věku bezpečně předpovědět, kdo knížku pochválí, kdo ji odmítne, kdo se pozastaví nad její staromódností i (zdánlivě) chabým teoretickým zázémím a kdo s gustem předeštre, co všechno v ní chybí, kde jsem se dopustil chyb, přehlédnutí i překlepu. Patří to k věci.“ (s. 659) Popravdě řečeno, hledači faktických a formálních pochybení budou mít nesnadnou práci – také díky tradičně vynikající práci nakladatelství Paseka s autory (ne náhodou se skví v tiráži jméno skvělého redaktora Viktora Bezdíčka). Těžko hledáš i sebemenší překlep (jen na s. 589 chybí písmeno „t“ ve slově Zeitgeist) nebo omyl (přispěju upozorněním, že legendární ruský mystik Rasputin se nestal obětí bolševické revoluce, ale byl zabit již na konci roku 1916 – s. 309).

Graficky velmi hezky vypravená kniha obsahuje bohatou obrazovou přílohu (s připojenou informací o jejich původu), výběrový seznam pramenů a literatury (obsahující v sobě imponující přehled Čornejových prací k tématu), rejstříky osobní a místní a anglicky psané resumé. Poznámky a odkazy nejsou umístěny pod textem, ale na konci publikace, což asi potěší běžného čtenáře, ale poněkud zarmoutí ty, kteří s knihou budou pracovat jako s vědeckým textem, jehož součástí poznámkový aparát je. Čornejův Žížka je psán velmi hezkým stylem. Některé pasáže jsou ovšem, z důvodů celkem pochopitelných, zatíženy popisem faktů. Autor přitom text občas výrazově oživuje – nazývá například příslušníky bojových družin „ostrými hochy“ (s. 47), kteří své zapojení do loupeživých tlup chápali také jako „riskantní „sport“, který jim zvyšoval sebevědomí i adrenalin a obohacoval jejich život o dobrodružný rozměr“ (s. 51). Se čtenáři komunikuje občas s osobitým humorem. Při výkladu sporů o svátost oltářní, tedy mezi stoupcí transsubstanciací a příznivci remanence, poznamená: „Čtenář, který tento (notně zjednodušený) výklad opravdu pochopil, si zaslouží obdiv. Jisté je, že prostí středověcí věřící, a mezi ně můžeme počítat také Žížku, podobným teologickým, filozofickým a logickým argumentům nerozuměli.“ (s. 370)

Čornejův obraz Jana Žížky je strhující, podmanivý, monumentální a přitom mimořádně citlivě prokreslený. Je přesvědčivý, přestože víme, že řada míst je doplněna rekonstrukcí, analogiemi či hypotézami. Petr Čornej se svým činem

staví po bok vynikajícím českým historikům a filozofům, zajímavajícím se o Žižkovu osobnost, počínaje Františkem Palackým, V. V. Tomkem, Josefem Pekařem či T. G. Masarykem a konče třeba Čornejovým současníkem Františkem Šmahalem. Specialisté budou v příštích letech pečlivě vážit přínos recenzovaného opusu.

Kniha zaujme po právu všechny historiky dějin středověku a další zájemce o naši minulost. Má šanci oslovit i běžné čtenáře, pro které je záliba v dějinách koníčkem. Někteří z nich možná přeskochí popisné pasáže bitev či kritické analýzy pramenů, ale soustředění jistě udrží. Přejme si, aby se publikace stala rovněž inspirací a objektem kritického posouzení zejména pro mladé, začínající historiky. Vedle povinných a rychlých výstupů, jež musí každoročně vrhat do nenasytného „vědeckého kafemlejnku“, by si měli pěstovat své dětské a mladické badatelské sny a naplňovat je třeba po desetiletích, stejně jako to učinil Petr Čornej. Žižkův obraz, který jsme prozkoumali, nese zřetelné rysy historikovy práce, pečeť jeho zkušeností a schopnosti kriticky pracovat s prameny. Má v sobě naopak i Petr Čornej něco ze středověkého hrdiny? Vyznává opatrně, že určité hejtmanovy rysy přijímá s respektem, nezastírá však ani jeho temnější stránky. Autor na svých spanilých jízdách po archivech a knihovnách potkal nakonec jiného muže, než jakého si vysnil malý chlapec přemítající na vrchu Vítkově o dobách heroických. Dokázal však naslouchat jemu i příběhům jeho doby a něco si z toho s sebou do naší současnosti vzít.

Čornej, Petr: Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka, Paseka. Praha 2019, 856 s.